

A GYÓGYVÖLGY ÉS ANNAK SZIKLASZOROSAI

HUNYADMEGYÉBEN.

FELOLVASTATOTT A F. ÉV ÁPRILISHÓ 14-DIKI ÜLÉSEN.

Maros völgyéből Gyulafehérvár felől Kolozsvárnak haladó vasúti vonat utasai nem egyszer adózhatnak csodálatukkal annak a festői mészvonalatnak, mely kúpdad s hirtelen felszökellő ormozatainak meredekjével a Maros teréről nagyszé-
rűen tagozott hegyvidék benyomást idézi a szemlélőben fel.

A »Tordai hasadék« a toroczkói »Székelykő« a »Pilis« (N.-Enyednél), valamint a Tövis-Gyulafehérvár közt óriás szoborműként jelentkező Csaklyakő és »Kecskekő« valóban nem mindennapi látképekkel bilincselik le figyelmünket. Az erdélyi medence hullámos alakzataival éles ellentétbe helyezkedő nyugati határmagaslatok természetes erődjének megannyi bástyaművei az itt említett és számos melléktagozattal ÉÉK-ről DDN-nek kifejtő mészsírttek, mintha maga a természet is rejtegetni iparkodnék azon gazdag ásványkincseket, melyek e vonal mögött évezredek óta czélpontját képezik az egymásra következő emberöltők bírvágyának. Egyfelől a Gyulafehérvárnál kifutó Ompoly, másfelől a Torda mellett tovasiető Aranyos tárnak a forgalomnak kaput az »Ércz hegység« név alatt ismert hegyvidék belsejébe s e két fővölgy közt számos sziklarepedés szűri le a magasabb forrásvidékekből összegyűlő csermelyeket. E völgyzoros sok szépséget, különösen a toroczkói hegységből lelkesedve emlegetik geológok és turisták egyaránt. Az erdélyrészi Érczhegység

eme mészkövétől a Bihar és az aranyérczekben szintén megáldott Fehér-Köröshöz az Abrudbányától DN-ra 1264 m. magasra feltoluló Vulkán képez átmenetet, éjszak és dél felé valóságos gócpontját szolgáltatva a Maros, Körös és Aranyos vízválasztóinak. A mesés hajdankortól újra meg újra véres tusák színhelyévé vált felföldért lelkesedtek annak idején Róma legiónáriusai is s nem pusztá feltevés, hanem a régészek és történétírók által is hangoztatott igazság, hogy Traján hadait az arany birvággy tüzelé a Decebal ellen folytatott nehéz harcokra. A történétírás atyja, Herodotes által, a Kr. előtti V. század közepéről felemlített agathyrsek szintén innen aknázták azt az aranybőséget, mivel szomszédaik irigységét s távol népek érdeklődését kiérdemelték. Lehet-e mívelt lélek, kit a históriai nagy mult eseményei által felszentelt s a természettől is annyira kitüntetett felföld ne érdekelne?

De az itt szóban forgó felföldtől délre a Gyulafehérváron át Abrudbányára, tehát az Ompolytól a Vulkánig képzelt vonal által határolva, az Érczhegységnek egy sokkal kisebb, de érczekben majdnem gazdagabb csoportja következik s bár a geológiai és domborzati viszonyok itt is sok tekintetben azonosak, s nevezetesen a másodkori kitörési kőzetek és a kárpáti homokkő társaságában letelepedett mészhitt itt is rövidebb-hosszabb futású lánczatokat, nagy vidékek fölé emelkedő magános szirteket, szédületesen aláhangyatól ormozatokat, meredek szirtfokokat és horgas alakzatokat képez: mindezek elrendezése nélküli úgysszólvá azt a színi hatást, mely az éjszaki csoportban annyira imponál s csakis a természetbarát előtt ismeretes magános völgyek ösvényein szerezhetjük meg azok szemléletét magunknak. Míg az éjszaki csoport a könnyű turista-sikerek hajhászóinak kedvez s a Gyulafehérvár-Gyéres állomások közt 60 kilométer hosszúságban a vasuti coupék ablakain át is gyakorolja hódításait; az utóbbi csoport a forgalmi vonalaktól szerényen félrevonulva a távolból nem kaczétkodik velünk. Innen magyarázható ki kevésbbé ismertsége s épen azért ismerem kötelességemnek több évi utazásim, tanulmányim közben szerzett benyomásim, tapasztalatim alapján, a Szászváros átellenében Algyógnál megnyíló völgy festői mészhittnek s ezekben kialakult sziklaszorosainak rövid vázolásával töltöni ki a mélyen tisztelt társulati választmány által részemre juttatott fölolvási időt. Hogy azonban ezt tehessük, ismerkedjünk meg legalább nagyjában először az egész Gyógyvölgy hely-

rajzával és életfolyamával, kiterjeszkedve a lakosság foglalkozási módjára és műveltségi állapotára is.

I. A Gyógyvölgy ismertetése.

A bányászörökben gyakran emlegetett völgy éjszakfelé a Fehér-Körös balparti forráscsermelyeit elválasztó Vurvu-Fricseli (1164 mét.) s a Herczegány felé (ÉN.) határtvető Duba (964 mét.) trachytkúpjaiban éri befejeződését és délnyugatról a nagyagi Csetrás-hegység, éjszakeletről a közvetlen Zalatna mögött elvonuló Zsidó-hegy (978 m.), Magura Lupuluj (964 m.), Breaza (1123 m.), Jepure (987 m.), V.-Babi (1103 m.), Grohas mare (1118 m.) sorozat övedzi. A leírt trachytkereten belül eső medenczét mesozoicus eruptív-közetek (leginkább melaphyr, diorit s ezek tufái), majd a kárpáti homokkő összegyűrt rétegei töltik ki. Ezekkel kapcsolatosan a nagyjában éjszokról délre irányuló völgyrendszer derekán két EK-ról DN-nak tartó mészgát helyezkedett el olyképen: hogy az éjszaki Csebtől (Zalatna mellett) Kis-Almásig halad s két ponton Csebnél és Glod-Erdőfalva közt szenved megszakítást; a délibb pedig Bakonyától Mádán át Nagyág közelébe hatol s a Csetrás által áttört fiatal harmadkori üledékek alá bukik, miközben Bakonyánál, Erdőfalvánál, Mada-Balsánál lefolyó vizeknek kaput tár. Az itt szóban forgó szirtrepedések három csermely, u. m. pojánai, nagyalmási és csebi alakjában vezetik le a medencze felső csapadékait; de mindezek a völgyszorosokon túljutva, alig 6 kilométer távolságban Bozesnél egyesülnek s miután a rengeti csermelyt is felvették, Algyógnál a Maroshoz csatlakoznak.

A jelzett kettős mészsvonulat úgyszólván elzárja a világtól a mögéje eső területet, mely népeletében, természeti sajátságaiban sok kép elűt a Marosvidéktől s az erdők gyérülése óta kevésbé jogosult Erdőhát elnevezést nyert, bár Hunyadmegyében a Ruska-Pojana keleti ágazatai szintén ily néven jönnek említésbe. A vármegyék szabályozásáig külön szolgabíróságot képezett ez a néhány község s a 30-as években Nagy-Almás székelt egyik szolgabírája, (Várady József), Cseben át utat is vezetett be. Csak-hogy-a kezdeményezés követőkre nem talált s az ellentétes érdekek küzdelmében az első alkotás is megsemmisült, úgyhogy mai napság leginkább lóháton közlekedik a lakosság Zalatna felé. Később a vármegye, bár kerülővel, de kedvezőbb terepen igyekezett Zalatnát Balsa, Nagy-Almás felé elérni; azonban a szomszéd törvényhatósággal (Alsó-Fehér) alkalmas csatlakozást nem találván, ez az

útvonal is az első sorsára jutott, s csakis napjainkban vált egy Pojanára telepített bányavállalat révén, ismét hozzáférhetőbbé a vidék.

Az erdélyrészi Érczhegység szolgálván vidékünk háttéréül; a lakosság hagyományos foglalkozását, a bányászatot most is előszeretettel folytatja. Csakhogy a mult időkben hirnévre jutott bányák felső szintáji jobbára kimerültek, a mélyebb műveletek megfelelő tőke, egységes vezetés és szakértelem hiában el vannak hanyagolva s a kis bányászat nehézségeivel vesződnek mindenütt Fridwalszky Jánosnak 1767-ben Kolozsváron megjelent *Mineralogia principatus Transsylvaniae* című művében Nagy-Almás, Pojana, Porcura szerepelnek a működő bányák között. Porcurán a mult század közepén* gróf Kálnoky és a híres Simonyi ezredes a Borbára, Márton Lajos bányákat vették művelés alá, de e század elején technikai nehézségek e vállalatot is megdönték. A Gorganuluj és Facze Baja most a falusi nép kisszerű bányáüregeire akadunk csupán s azokat is jobbadán a mezei munkától szabadon maradt időben keresik fel.

Pojana Fridwalszky szerint 1742-ben vett volt lendületet. Tőzsomszédsága Tekerő — a calcedon, achat, heliotrop, carneol, jaspis, ochát, szurokkőféleségeiről híres bányahelység — valamint az odább keletre fekvő Nagy-Almás mind közel eső területen keresik a jó szerencsét s utóbbi időben külföldi tőkepénzesek figyelmét is sikerült a valóban intenzívebb bányászatot érdemlő ásványkincsekre irányítani. Nagy-Almás falú az előbbiektől meglehetősen távol a Valye-Turmuluj patak völgyén a Bosericza hegyben rendelkezik Mindenszent nevű figyelemreméltó bányászattal. A megelőző évszázadban a gróf Kuunok Algyógyról nagy erővel dolgoztatták e hegyet s a zalatnai bányakapitányságnál fennmaradt egykorú beváltási jegyzék szerint 1753-ban 50 ezer frtra szolgáltattak innen aranyat. Egy 1775-beli összeírás** szerint a bányarészvények így osztottak szét: gróf Kuun László $\frac{1}{7}$, gróf Kun István $\frac{1}{7}$, báró Schmiedling $\frac{1}{6}$, Winkler pénzügyi tanácsos $\frac{1}{6}$, Neumanu bányatanácsos özvegye $\frac{1}{6}$. Az üzem költségeit Kunz György János aranymosási tiszt és Matolcsi viselték, kik

* Geognostisch-oryktognotische Beschreibung der boizarer Bergreviere, etc. v. Leonhard Gerubel Markscheider. 1813-beli kézirat a Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürg. Vereins für Naturwissenschaften. Nagy-Szeben 1857.

** Hesky mérnök urnál Zalalnán levő bányakapitánysági irat.

együttal a műszaki vezetést teljesíték. E később elhanyaglott bányát Hesky János bécsi illetőségű mérnök az 1776-ban Will bányamérnök által eszközölt felvételek alapján ismét felkarolva, Stach Frigyes építészeti tanácsost annak üzembe vételére 1883-ban sikerült megnyerni, s minthogy a főteller az altárnán alól 10 méternyire le van fejtve: vízemelőgéppel biztosítják a munkálatokat.

Porcureától Nagy-Almásig illetőleg a Dubától a Breaza hegyig sok ponton találkozunk a hajdankor tevékenységének bizonyítékaival. A műveletek a Fejér-Körösre néző oldalra is áttérjednek, s a Stanizsa, Dupa-Piatra határában a távol Zalatnáról, Abrudbányáról is szerencsét szoktak itt próbálni. Kis-Almás, Közép-Almás szintén részt vesz a bányászati tevékenységben, s bár az egész vidék ez idő szerint oláh: a physiognomiában, viseletben, sőt családi neveken nem egy jelét látjuk annak is, hogy a múltban időnkint eszközölt német bányász betelepítés idáig elterjedt, csakhogy az oláhság áradata elnyelte a gyenge coloniákat.

A kellő vezetés híjában kevés tervszerűséggel üzött primitív bányászat jobbadán távol foly a helységektől, s mert inkább tavaszi hó olvadás után működhetnek kezdetleges és egyszerű zuzdák: azért a bányaüzem is ezen időszakra szorítkozik. Nagy-Almás és Pojana közt a V.-Ferietseli déli oldalán festőileg sorakoznak e zuzdák, melyeknek 45—65 kilogramm súlyú nyilai vas helyett ősi módon quarcz-tuskókkal vannak felszerelve. A zuzköpük 40—50 cm. mélyek, s egy 23 cm. hosszú 13 cm. széles oldalnyílásba illesztett vaslemez rostán át jut a zuzadék egy gödörbe. Onnan osztályozás nélkül egy 1.25 m. hosszú 0.95 m. széles kézi szérkén (Handherd) marává dolgozzák fel, s a Zalatnán kohóbeváltásra adják. A zuzköpükben összegyűlt aranydarát hetenkint kétszer, háromszor kiássák, az említett szérkén marává tömörítik, s aztán kézi szérkén zuzaranyat vonnak ki, azt higanynyal foncsorozzák, s a foncsor lepárlása után fennmaradó párolt arany, ismét beváltásra adatik.* A bányák alig járhatók, s egész primitív módon teknőbe helyezik az érczet, hogy kötélén kivonszolják. Ahol bányacsilléket (kocsik) használnak, azokat fatalpakon kézi erővel tolják ki és be. Távolabb és mélyebb tájakra ily kezdetleges, s leginkább családtagokkal, vagy

* Weiss Tade zalatnai bányászkapitány jelentése. Kolozsvári kereskedelmi és iparkamara jelentése 1883., 1884., 1885. években.

személyes kézi munkával fizető részvénytársakkal folytatott mívelet természetesen nem hatolhat, s a bányák biztonsága is sok kívánni valót hagy fenn.

A nemes fémbányászat mellett vidékünk barnakővel szolgáltatta a bányászatot. Pojanán, Voján, Kis-Almás, Bakonyán, Erdőfalván, Cseben, Valye-Jespin, de főleg Glódon találni a barnakőfészkeket, melyeket csekély mennyiségben hasznosítanak jelenleg. 1872-ben egy társulat vérmes reményekkel kezdé összegyűjteni a telepeket. A szászvárosi állomáson már épült a terjedelmes gyár, mikor a bécsi krach végett vetett az egésznek. Bakonyán 1848 előtt némi vastermelés is folyt, s Balsa határain szép szurokfényű barnaszén mutatkozik. Kis-Almás galenit-chalkopyrit-sphalerit érczekre folytatnak némi bányászatot. Az említett quarczféléseken kívül főleg a pojanai tekerői patakokba jutó mandolakövekben heulandit, desmin nathrolit, chabasit, laumontit, malachit, azorit vasocker, markasit fordulnak elő, különösen Pojana, Kis-Almás, Voja-Balsa, határán,* a mit részben már régibb írók, így Ackner is említnek.

Az itt említett községek férfi lakosságát állandó aranyláz kinozza, főleg mióta néhány külföldi tőkepénzes mutatkozni kezd s a szomszéd Boiczát (Kis-Bánya) Szelistyét Klein Henrik száországi vállalkozó kibérelte. Kajanel és Herczegonyán dr. A. F. Deinhard német tőkepénzes tett kísérleteket, a rudai bányákat egy részvénytársaság megvásárolta, sőt Felső-Lunkojon, Körösbánya mellett a Karácshegyen Füzsdén, Magurán az évekig szünetelt munkálatok ismét felhangzanak. A nagy buzgósággal folytatott kutatások mellett igen ügyesek az avatatlanok léprevitelében is s nem egy utazót boldogítottak már aranystufa helyett, jó pénzért értéktelen pyritfélékkel.

A férfiak bányász jellegét arany zsinorzata is elárulja és a kalapok csinosabb formája is elűt az oláhság többi részével látható széles karimájú alakoktól s inkább a toroczkaik szabást juttatja eszünkbe. A férfiak fehér gyapju szövethől, nyáron vászonból rövid ujjast és harisnyát viselnek. Övük nem tulságos széles az abrudbányaihoz hasonló s a módosabbaknál selyemmel ki van himezve. Az öregebbek hajukat czopfba fonják. A bocskorviselet úgy látszik csak a szegénységgel terjedt el s a csizmát előnyben

* Dr. Koch Antal közleményei a kolozsvári orvos-természettud. értesítőjében u. ott Dr. Benkő Gábor jelentés 1885. évi ásvány gyűjtéséről.

részesítik. Egyébként a nép gondolat világát a bahona homályosítja el. Minden ujjitástól irtóznak s bár egyházukért készek áldozni, egyébb téren nem igen vezet sikerre a rábeszélés. Minden reformnak, gazdasági javításnak megbuktatója az *asa am pomân it* (így örököltük) jelszó, melyre a szájasabbak hamar rágyujtnak.

Igy aztán nem csoda, ha a megrögzött gazdálkodási rendszer a vizmosások által erősen vizsgált oldalakon meghoszulja magát s bár évről évre szemlátomást pusztul a termőföld s az égalj szeszélyessége a marhatenyésztést, gyümölcészetét gyakorlatibbnak tünteti fel, minden a régi kerekvágásban marad és se a mesterséges takarmányfélék nem hatoltak ide be, se a régi időkben, valószínűleg földes úri erőhatalommal elterjesztett gyümölcsfajok javításán, szaporításán nem fáradoznak, a faekét jobb eszközzel ritkán cserélik fel s annyi keserves csalódás daczára oktan gazdálkodásuk káros következményeiért a bányászszerecsében remélnek kárpótlást. Még legtöbb industriát a szilva-termelésben mutatnak, csak hogy annak termését is annyira betáblázzák a falubeli zsidónál vagy egy-egy parasztuzsorásnál, hogy rendesen a leszedéskor idegen tulajdonba kénytelenek átadni. Elszomorítólag szánnalmas képet nyujtnak rohamos esőzések után az idevaló hegyoldalak. A melaphyr közet igen nehezen porló altalaj s vékony termőrétegét erősebb lejtőkön egy marhalépés kőgurulás a vetéssel együtt lezúditja, úgy hogy a szántók közt kopár sziklák tarkálnak. A meredek mészdoldalak még nehezebben puhíthatók fel. És e szomorú tapasztalatok daczára a természet által erdőtalajjá, vagy rétté minősített területeket minden előre látás nélkül felpuhítják s mert ekével nem dolgozhatnak a meredeken, kapával lazítják meg a közetdarát, mely a legelső felhőszakadás idején alásodortatik s a mélyebb szántókat is eliszapolja. Mély vizmosások, kietlen sziklaoldalak jelzik rendesen a faluk közeledését s a lakosság adóalapjának ily oktan csonkítása valóban szükségessé tenné a hatósági beavatkozást s a helyesebb, a vidék természeti sajáttságainak megfelelőbb gazdálkodási rendszernek kényszerítő megszabását.

Ily körülmények közt alig szükség említenünk, hogy az erdők a végpusztulásig rongált állapotban tengődnek s a folytonos legeltetés miatt a meglepő cserje táblák is csenevész állományt tüntetnek fel. Ily gazdálkodás mellett a mészterület növényzete nehezen gyarapodhatik, s a karstosodás terjedése kikerülhetetlen,

minek láttára önmaga helyett a jelen kormányrendszert hajlandó a lakosság okolni.

A faluk völgyekre oszló csoportokból állnak, kézzel foghatólag illusztrálva az egykori telepítés sorrendjét és célját. A bányászaton kívül a gyógyi urodalom (gróf Kuun, báró Bornemissza) jobbágysága nyert itt, valószínűleg az egykori erdőségek irtványainak marhatenyésztéssel leendő értékesítésére elhelyezést. Azért a falu nevek voltaképen csak közigazgatási gyűnevei a néha órányi távolban fekvő s a helybeliek előtt külön-külön elnevezéssel bíró házcsoportoknak, melyeket a vizválasztók szerint központosítottak. E szétszórt törzsek és családok összetartója a templom, mely itt is mint a Biharban az Aranyos mentén, a Fehér-Körös mellékvölgyein a csermelyek egyesüléséhez helyezkedve, vasárnaponta legalább egyszer összehozza az élet nehéz jármában görnyedő népet. Így Nagy-Almás részei Al- és Felfalu, Lazur, Sesor Bregyest s ezek bejárása egy napba kerül. Mára a községet Intre parenye (Patakköz) Steuin, Gura Maduluj (Madai torok), Balsa falut Galbina (sárga), Burtuca (eziheres cserjés), Rosia (vörös) Furesitole (iszapos) s maga az anyaközség képezik. Ezen részek némelyike 10—15 házból áll, de helyenkint magános lakok vannak az átellenes lejtőkről órányi körben összefoglalva. Nagy-Almás és Mada népessége meghaladja az ezeret; holott a szűk határhoz mérten 3—500 lélekszám képezi átlag a többit. A három körjegyzőség alatt álló népesség összege 8230 tett 1880-ban s az helységenként következőleg oszlik meg: Nádasdia 239, Kis Almás 490. Közép-Almás 339, Bakonya 356, Glod 329, Voja 452, Valye-Jepi 552, Porcurea 375, Tekerő 327, Erdőfalva 265, Mada 1067, Nagy-Almás 1303.

A nép gyermeketeg gondolkozásmódjából nem egyhamar bontakozik ki. Ragaszkodik a falu tornyához s ha katonai kötelezettségét leróttá az ifju, siet vissza ősi falujába, hol már szülei jövendőbelijét rendesen kinézték számára. Itt az öregek védszárnyai alatt kezd meg az ifju pár életküzdelmét s az asszonynak jut ki az életgondok nehezebb fele. Ő vezeti a háztartást, ellátja a család asztali szükségleteit; de azért a mezei munkából is része van, mert ha férj uram hazaérkezik, képes a marhák gondozását is ráruházni hogy ő maga az alatt henyélve pihenjen, vagy pálinkával enyhítse fáradoalmait. A pálinkázás bűne fájdalom itt is szedi áldozatait, erkölcsi anyagi rombolása mindinkább szembeötlő. Munkában ügyetlenek, kevés tanulékonytságot mutat-

nak és ha megvan a mindennapijuk nem igen törekeshetnek többre. A bűntények közt határrendőri kihágások, élestartak kirabolása gyakoribb.

Hatóságokkal nem örömet érintkeznek s ha egy-egy uzsorás bajba nem rántja: a pertől való óvakodásukban mindenre rávetetik magukat. Szükség esetén legalább egy pár tojásból álló csintyével (ajándék) köszönt be a hivatalnokokhoz, mert felfogása szerint a nélkül igazát keresni, ügyében nyomatékosan informálni nehéz dolog. Így szoktatják erre az egyház férfiai, kik vajmi keveset lendítenek itt az alantjáró mívétségi színvonal emelésén. A nép kedély világán a legsötétebb babona uralodik.

Bizalmas körben a máskor zárkozva nép is néki melegszik. Mezei munkánál, korcsmai összejövetelen kijutt a tréfából. A penye rele (rossz virág), peczat (nehézkés), poplanka (együgyű) skroba (vakaró), verzár (paréjlepeny), potcova (patkó, szájtató) czimekkel ostorozzák egymás félczegségeit. De azért szellemi szükségletük a vallási czeremoniákon tul nem terjedt, s gör.-kel. egyház papjain, tanítóin kívül egy féltuczat ember se járat ide nyomdai terméket. Épen azért alig érzik a postaintézmény szükségét s az a néhány katona fiu, ki keserőségeit egy-egy altiszt urral hirül adja, elég hamar kézhez kapja a vigasztaló »vasakat« Algyógyon át is, mint a honnan kapják a külvilág hireit a Zalatnával közlekedő Nagy-Almás kivételével a 35.1 kilométernyire fekvő Valye-Jepiig mind. De 1874-ig épenséggel a Maroson át Szászváros kapcsolta össze e világgal s jégzajlás idején napokra el volt zárva minden érintkezéstől az egész völgy.

II. *A máda-balsai és a Sincoisuluj szirtszorosok.*

Földrajzi szempontból a már többször említett kettős mészvonal szirtszorosak érdemelnek kiváló méltatást. A meredeken aláhanyató mésztörmzsök lapos felületén ravaszlyukak (dolinák) nyelik el a légköri csapadékokat, s néhol barlangokká tágítják e víznek a mészpadok közt különböző okokból létrejövő repedéseket. A barlangok ismertetését máskorra halasztva ez alkalommal lássuk a három párhuzamos völgyben mutatkozó, s a rövid futású mészlánczot harántos átmetsző hasadékokat, melyeket a nép leginkább »kapu« (Teia szószerint kulcsot jelent) néven emleget.

Kezdjük meg szemlénket mindjárt a máda i hasadékkal, az

egyetlennel, melyet az irodalom* is felkarolt idáig. A projanai patak, miután jobbról a valye-jepi, porcureai, galbinai, posiai balról pedig a tekerői, közép-almási csermelyekkel bővült Balsán alól másfél kilometer távolságban a Plesia** míce és Plesia mare nevű mészsziklák közé mélyed. A hasadék oly keskeny, hogy azon még ösvény se vezet át, s csakis a patak vizében gázolva szerezhetjük meg magunknak a ránk váró látvány élvezetét.

Minthogy Algyógy felől könnyebben eljuthatunk e helyre, mint például Nagy-Ágról a Csetras hegységen át: én is vízfolyás ellenében vezetem olvasóimat. Algyógyról Feredő-Gyógy mésztuffa magaslata alatt vezet el utunk, s a kárpáti homokkőben vajúdott tágas völgycsatornán haladunk Bozesig. A falutól tulajdonképen eltérünk, mert azalatt csörtet elé a pojana-mádai patak, s ahoz kell most alkalmazkodnunk. Mi tehát eddigi utunkhoz képest balra EEN fordulunk, s a kárpáti homokkő lépcsős padjain haladunk a patak medre felett jó magasan. A völgy hová tovább összébb szorul, s a lejtőkön ott jártamkor az erdőfoltok közt a gabonavetések zöldellő gyepszalagokkal váltakoztak. 1881. aug. 6-án javában aratták a déli lejtő tavaszi búzáját, holott az éjszaki oldalon alig sárgultak a kalászek. Utközben egy mésztuffatörmzs alól felbuzgó forrásnál (11° C) pihenőt tartva, folyvást sziklás úton érzkezünk a kitünő cseresznyéjéről ismert, de a világtól teljesen elzárt Mada faluig. A cseresznyefákat itt a szántók mesgyéin is ültetik; csakhogy igen kevés kiméletben részesülnek ez ültetvények, s a völgykatlan kitünő égaljának, s a kárpáti homokkődarából gyorsan keletkező jó talajnak köszönhetjük izletes gyümölcsüket.

A falu egy mélyedést tölt ki, s háttéreül a szoros kapuzata szolgál. Épen a kijáróhoz (Gaura Maduluj = madai torok) épült egy szegényes malom, s az gátjával egész szélességében feltorlasztotta a vizet, úgy hogy rögtön térdig kell gázolnunk. Míg erre előkészítjük magunkat a meredek kapuzat áttekintésére is ráérünk. Jobbra (a patak folyás szerint balra) a Plesia mare lépcsőzetesen szagztatott ormozata emelkedik. Gyér cserjék leplezik a merész hajlásokkal kifejlődő sziklafokokat. Rozsdás

* Geologie Siebenbürgens Franz Ritter v. Hauer Wien 1863. Bielz Reisebuch Siebenbürgens II. Auflage. Hunfalvi János. A magy. birodalom természeti viszonyai 1865.

** Plesia = tisztás. Itt mindkét hegyháton szántóföldeket művelnek, s eredetileg erdőirtások útján állítá elé azokat.

evések rágódnak a függőleges sziklafalakba, s épen felettünk hatalmas sziklapáholy alakult ily módon ki, s odább egy alfalazott barlang hívogat. Átellenben a Plesia mike meredek kúpja válik ki, oly meredeken: athmosphearaliak majdnem simává csiszolták.

Minden él, csucs letompult s a természet keze kékes sávokkal tarkazza a vakító fehérséget. Gümös üregek szakítják meg a meredek folytonosságát s ezekben oly magasan, hová csak madár röppenhet fel, pár hárs, nyír, köriv és kányabenge cserje kapaszkodott meg.

Belépve a szűk sziklaközbe 200 meter magasra szökellő meredély alatt találjuk magunkat. Finom mohpáfrányszalagok jelzik az alulról összefüggőnek tetsző sziklafal rovatkáit. A kiszögelléseken cserjék lengedeznek s törzseik közt fennakadt mázsányi mésztömbök alatt borzadva haladunk el.

Közvetlen a víz felett kékesen erezett sziklalapok alakultak a lezuhogó eső víz sugaraktól, vagy a patak időszaki áradásaitól származó redőzetek mintegy természetes szintáji szalazatként vajúdtak ki. Ábrándos szikla alakzatok váltakoznak minden fordulónál s a természet alkotásait egykedvűen fogadó nép is egyéníti némelyiket. Amott balra szédítő magasban egy beszakadt barlangnak boitíves roncsalékát omladozó templom portaléjának nézve B e s e r i c u c a -nak (templomocska) nevezték el. Ezzel szemben hegyes kup válik ki a hegy tömegéből; odább egy boltív, mint valami romba dőlt vár tartozéka minden perczben lezuhanással fenyeget Szobor, gula, obeliszka alakzatok sorakoznak majd egy vonalban majd egymás fölött. Egyszere az alig 5 méternyi szorulat jobb felől tágulni kezd s egy kőfolyással borított lejtő a házfedélalaku Dosu* Plesa, vagy Dosu-Mezi (Mádai hegyoldal) nevű sziklaszálla nyit kilátást. Most a hasadék talpa annyira szélesedik, hogy a patak hajlásaiban kavicspadok halmozódnak fel s nem kell vízben gázolnunk. A sziklafalak szelidebb hajlásuak s annyira törpülnek, hogy visszatekintve azok mögé tornyosulva látjuk az imént érintett szirteket. A vízmosák közein jobbra kukoricza vetések villannak meg; balra is alá hanyatlik a sziklafal majd tágas öblözetbe érve kijutunk a balsai medenczébe.

Hirtelen záporosók két fél méterre is felduzzasztják a patak vizét s ilyenkor mázsányi sziklákat, fatörzseket ragad a neki

* Az oláh nép Dosunak a hegyoldalakat nevezi.

szilajult ár s a sziklafalak meredélyein vagy barázdáin hatalmas törzsek zuhognak alá, egész kölavínákat sodorva magukkal. E miatt a nép kerülí, a szorost s a közel Balsára vagy a Plesia tetején, vagy a Steuin nevű falu részén nagy kerülővel látogat el. Még a gyakorlott pásztornép sincs e meredeken biztonságban s 1884 nyarán is szörnyű halált szenvedett egy kecskéivel erre merészkedő pásztorsuhancz, a ki a léptei alatt megindult kőárral zuhant alá.

A felső nyílás közelében 323 mtr magasban elfolyó pataktól a 712 mtr magas Plesia mare-ig (Nagy tisztás) 389 méter távolság mutatkozik; míg a 690 mtr. Plesia mikehez viszonyítva, a különbség 377 mtr. A szoros hosszát egyenesben 1·6 kilométerre tehetjük; de öt hajlásra legalább fél kilométert kell mégszámítanunk.

A vízben gázolva több forrásvíz beömlését észlelhetjük. Ezek vize majd melegebb, majd hidegebb a patakénál, amint nagyobb, vagy kisebb mélységből származnak. Egy ilyen forrást észlelünk a »Besericucza« alatt, az első forduló végén. 1885 augusztus 14-én tett látogatásom alkalmával 18° (C) légmérséklet mellett a patak 15°-nyi vizével szemben rögtön érezhetővé vált a szikla alól kibuzgó 8·5° (C)-nyi vízsugár. Ebben kétségen kívül a Plesia mike tetején kezdődő repedések egyike önti ki az esőzés idején elnyelt, s hosszú pályafutás alatt lehűtött vizét. A szoros belsejében ismét a jobb parton hóforrásokat is mutogattak vezetőink. Mérési észleleteinkkel nem sikerült azokban a patakénál magasabb temperaturát kimutatni; ennek daczára, azonban az a tapasztalat: hogy télen át ezek körül jég nem képződik, s az ilyenkor felszáló párázat azt látszik bizonyítani, hogy jókora mélységből eredő vízsugár jut e szám szerint három ponton felszínre. A nép által emlegetett savanyuvíz források constatalhatók nem valának.

A Valye-Sincoisul. Alig érkezünk ki az imént leírt szorostól a Plesia mikének Nagy-Ág felé haladó szárnyát ismét átmetszve találjuk a Sincoisetól, mely a Valye-Rosiával egyesülve másfél kilometernyi KKD pályafutó két szaggatott és majdnem függélyesen emelkedő sziklaszál közt teszi meg, s a mádai szoros benyilójánál a balsai patakba szakad.

III. *Az erdőfalvi váracska kapuja.* (Teia Ceteci).

Balsánál jókora völgytáglutban találjuk magunkat, de mert a szorosok szabják meg utunkat, át kell látogatnunk az innen

5 kilométerrel odább DK-ra eső Erdőfalvára. Utunk egy lankás nyergen (Podu) vezet át, mi közben a Kis-Plesianak éjszaki meredek falát kerüljük meg. A tetőről egyszerre feltárul a maroknyi helység, mely szegényes viskóival egy szűk medenczében szorong. Közvetlenül fölötte és alatta egyaránt festői sziklagátok emelkednek s a helységet érintő patak azok keskeny repedésein csürgedez alá. Tekintsük először a falu szélső házaitól lefelé a Váracska nevű szikla mellett elvonuló szorost.

Az éjszacról délre lejtő csermely a Plesia more keleti szélét egy ivhajlással 800 meter hosszúságban alig 6—10 méternyi szélességben metszi itt el. Jobbra 250 méter magasra a Plesia mare elősziklája a Vurvu Cornetului (Somostető) emelkedik, melynek lépcsőzetes padsorait cserjék nőtték be s ezek segítségével a Scopte sirgilor (Szerbek tanyája) nevű s általam a hunyadmegyei magyarság nagylelkű Maecenasa gróf K~~öcs~~¹⁴⁶ Kocsárd is nevével kitüntetett csepkőbarlangig nagynehezen kikapaszkodhatunk. Onnan kezdve járhatatlan szirtek következnek, vagy görgetegár teszi lehetetlenné a tovább hatolást.

Az ellenkező oldalon a váracska (Vurvu-Ceteci) nevű keskeny sziklagerincz emelkedik fel, a patak felé hirtelen megszakadó tarajzatokkal fordulva. A Gyógynak vezető járási út Erdőfalváról a váracsától keletre kerül el s azon simul a szabaddá lett patakhöz. 100 méternyi tarrajzatos gerinczére egy előfokról (Dealul iudele) a mészpadok során bevájandó keskeny ösvény szolgál ki. Ős időkben, mikor néhány nyilvető harcos kövekkel is elzárhatta itt a völgyi közlekedést, kitűnő hadi-posítiót képpezhetett ez a nehezen hozzáférhető izolált magaslat. Ebből a korból erednek a szerte szét heverő cserepek, kőszerszámok s a tetejét ővedző praehistoricus sáncztöltéstől kapta hegy Váracska nevét is.

IV. *Teja Glodului (Glodi kapu), vagy Ruptura Glodului (Glodi hasadék).*

Térjünk vissza Erdőfalvára, hol a felső szoros a Teia Glodului (Ruptura Glodului) igényli figyelmünket. Alig egy kilométerre az előbbitől éri végét s nyílása Glod falu alatt veszi kezdetét. Erdőfalva felett u. is kelet nyugati irányában záródik el a völgy s a szirthatadéktól Kis-Almásig 6 kilométer hosszúságban egy vége felé elkeskenyülő, de kiindulásánál két

kilométerre ellaposodó hegyhát a Dealu Muncelu* terjed ki. Ennek tarajzatos, csipkézett gerincze uralkodik Balsától Kis-Almásig a balparti magaslatokon s Kis-Almásról Közép-Almásnak épen széles homlokzata alatt fordul az út. A pojana-balsai patak jobb partján fel Vojáig szintén jelzik egy pár lekoptatott mészoromzat azt az irányt, melyből az összefüggő mészsor lemosódott.

A D. Muncelu folytatását keletre a Plesia Argialui (858 méter) egy Erdőfalvának szintén meredeken aláhanyatló mésztető képezi, mely a mada Plesia mareval párhuzamosan Cselhez, a hasonló nevű patakhhoz csap át s ott kupos, ormozatos tagozatokra szoródva véget ér, de előbb egy rövidke szoros képzésére ad alkalmat.

Az Erdőfalvánál ismételten feltartóztatott patak forrásait Nagy-Almásra is találjuk. A Magyar hegyről (Dealu ungurilor) eredő Valye-Fretineti (Atyafiság csermelye), a Velye-Babi (Bo-szorkány patak) és V. Turnuluj (Torony csermely) [Nagy-Almásra összefolyva Nadasdiától téres medenczén kanyarog (Glodig, mely helységtől két kilométerre délnek egész váratlan egy szűk repedésbe hatol s NDN irányban Erdőfalvánál szabadul abból ki.

A nép is repedésnek (Ruptore) nézi s a jobb felőli sziklafalat Coleu, Piatra Ruptorenak (Repedés szerzője) majd a hegyhát-szirtjének (Colcu Maguré) nevezik. Utóbbi elnevezésben jelezve van a tető ellapultsága, erre éjszakra néző szakadékos meredekjével együtt, bár a Muncelu távolról se nyert itt oly festői tagoltságot, mint az erdőfalvi kijárónál. Balra a Colcu Curmaturi meredekjébe ütközik a halkán csörgedező csermely s egyszerre alig tíz méternyi szűk csatornába mélyed, hol a sikos köveken gázolva követhetjük folyását, sőt helyenkint röntönzött pallokhöz kell folyamodnunk.

Nagy-Almásról jövet már Nadasdiától elénk villan gyér cserjetakarója alól a torok mészfala; de annak vadregényességét mégis csak közvetlen közelségből észlelhetjük, mert a pataknak épen kanyarulatába nyílik s további fejlődését gyakori fordulatai zárják el látkörünkől. E tekintetben az itt szóban levő szorosakat előnyösen szárnyalja túl a »Tordahasadék«, mely jelentékeny távolságból, sőt plane a vasutról is egész hosszában átlátszik. A

* A Muncelu erdős oldalra alkalmazott gyakori elnevezés az oláhoknál.

»glo di kapu« vagy »hasadék« (Ruptore) sziklafalai befelé haldólag még közelebb szorulnak egymáshoz s az öt nagyobb forduló mindenikével változó sziklaalakzatok toppannak elénk. Itt hatalmas obeliszk, szobor, bástyaformák bontakoznak ki a cserjék rejtekéből; amott ernyőszerűleg fölénk hajlik a fal, vagy egyenesen szökel a magasba s alig töri meg a mohók, zúzmók festői rajzolatú diszitményeit. Helyenkint a nap sugarai se érnek a mélységbe s a félhomályba boruló, szorosan kísértetiesen visszhangzó vízzuhogás valami sajátos idegen világ képzetét ébreszti fel bennünk.

A második fordulónál balra egy elfalazott barlang (Pestere cu zidu) odva sötétlik a magasból elé. Török-tatár dúlások idején használhatták biztos menedékkül. Alább hozzáérhetetlen magasságban jobbra-balra több odut sikerült kinyomoznom, melyekben a hagyomány szerint, a környék legénysége vonta meg magát e század elején a kötéllel verbuálás elől, mielőtt neszt vették a vármegye küldötteinek. Vezető nélkül ma se találjuk fel e sűrű bozotban lappangó s különböző magasságu szirtektől eltakart üregekre.

Az elfalazott barlangtól a gyors szűkülés miatt helyenkint nekiduzzadó patak alig gázolható s egy alkalommal kénytelen valék a Dostina PicuJulujra (balpart) kikapaszkodni, honnan a szoros közepe táján egy horpadás szolgált ismét levezetőül. Onnan kezdve néhány zuhogó megkerülésével a vízben gázolva, vagy a sziklapárkányokon nagy nehezen elővergődve, három órányi fáradságos utunk az erdőfalvi kis malomnál véget ér.

Tudakozódásomra ott ismét más nevét hallám a gyönyörű szirtrepedésnek. Pârlazul = átjáró néven emlegetik a legközelebbi házak lakói. Ez tehát harmadik neve a teia, ruptura mellett. Az erdőfalvi kijáró szépségét kellőképen leírni lehetetlenség. Balra meredek sziklafok ezernyi apró csipkézete, rovatkás arabeszkjei tárulnak elénk, s az 500 méternyi magas előfoktól a 858 méter magas tetőig (Plesia Argialiu) egy gigasi erőd romjához hasonló groteszk szirtsor fejlődik lépcsős egymásutánban ki. Még elragadóbb, plasticusabb az ellenkép. A szoros talpától szakadékos ívezettel felemelkedő szirtok széles homlokzata nyugatnak fordul s a jól kitáruló előtért sziklaerőd módjára dominálja. A 400 méter magasba eső falutól 100 méterre egy Piatra-Pestere nevű kúpad szikla dudorodik fel, nevét a benne található barlangromtól nyerve. E fölött tüskés cserjék kusznák a görélylyel bo-

rított meredély lábához. A sziklafal festői hatásának adózik a nép, midőn Mennyország (Raj) elnevezéssel tünteti ki azt.

A Mennyország szirtfala alá mélyedő barlangokon kívül meg kell említenünk, hogy fenn a hegyháton (Muncsel) s a görélylyel ellepett aljban jellemző praehistoricus cserepekre akadtam, sőt a Piatra-Pestere (Barlangkö) s a Muncseltető kőszerszámokat is juttattak már birtokomba.

Az imént bejárt szoros tájképi szépségekben e szerint méltó párja a mádainak, sőt hosszúságra túl is haladja azt, öt fordulója 2·6 kilométert adván ki. A nép ebben is ásványos forrásokat keres, anélkül azonban, hogy azokat vezetőim megmutathatták volna. Még a langyos forrásokat se konstatálhattuk a szűk vízmederben.

V. *A csebi kapu (Teja Cibuluj).*

E nagyszabású szorostól pár kilométerrel odább keletre Csebnél a harmadik párhuzamos völgyet érjük. A falu tulajdonképpen két részből s ugyanannyi templomból áll. Csermelye a felső templom közelében egyesülő két ágból származik s délnek lejtve miután egy medenczeszerű öblösödést érintett a Plesia Argiealui átvágása által egy újabb kaput (Teia) képez. Az itt eső falurészt is ettől nevezik el.

A mint Nagy-Almás-Nádasdia felől a 642 méter magas hágón át Cseb felső széléhez érkezünk, jobbról a 721 méter Picuj hegyes mészkúp fogad. A Picuj az erdőfalvi Plesia-ból éjszakra szakadó sziklasor végtagja, mert azon felül a melaphyr lesz uralkodóvá, melyet a bejárt területen a mész takar. A Picujtól mély szakadék választja el a délre rögtön feltűnő hármás bástyaforma sziklacsoportot s azok folytatásaként a második, de már ívezetes Picuj következik, mely két törpe gulával hanyatlik Bakonya felé alá. Utóbbi szirtek a Plesia Argiealui keleti homlokzatául szolgálnak. Alig pár száz méterre átellenben (balpart) a Picuj irányában a Piatra-Csorba (Hollókő) tömzse helyezkedik el. Ebből lánczolatosan a Vurvu-Ursuj erdőkoszorus orom s végre egy erdős hegyhát a Vurvu-Bechia (Bakonyai tető) zárja be a sorozatot. E párhuzamos mészsorozat közt zajong gyakori zuhogójával az említett patak s mert a Teja nevű falurész alatt valószínű sziklacsatornába vájódott: azt a részt kapunak nevezték. Kiesebb tájat képzelni se lehet. A tájtétkő patakon túl pásztírtok terjengnek a kopár szirtek alá, gyengéden enyhítve a kőörgetegek szivárságát. A meddig csak dacolni bírnak a szélrohamok ere-

jével s a lejtés meredekségével: erdei fák kapaszkodnak meg s egy-egy jámbor falusi család ékeli be e keretbe szalmafedeles kunyhóját az elmaradhatatlan szilvafákkal együtt. Az idylli lakásnak semmi kijárója nem mutatkozik s alig képzelhetjük el, hogy jut át a háznépség a mély vízfolyáson. És e zúghelyeken egy pár kecske, juh képezi a boldogság legfőbb tényezőjét.

A csebi kapu, mint látók, nem versenyezhet a mádai és glod-erdőfalvi hasadékkal; de e nyílt vízesatorna környezetével, a sziklafokokra helyezett emberi lakásokkal s templomával egy nyári alkonyat, visszfényében az erdőfalvi tetőről oly elragadó látványt nyújtott, mely nem egyhamar törlődik ki emlékezetemből s mely tájkép művészi ecsetet érdemelne.

Hiányos volna jelentésem a csebiszoros' fürdőjének megemlé- tése nélkül. Ott hol a hirtelen lejtő vízmeder sziklagátjain megtörődő patak ismét egyenletesebb pályához jut, vagyis a Feia végén a jobb parti Colezu Feredio aljából karvastagságú forrás tör elé rögtön egy malom hajtására szolgál. A 40 cm. mély, 30 cm. széles sziklarepedés azonban a patak szirtjétől kevéssel emel- kedik fel s magasabb vízállásokon az alá kerül. 1884 augusztus 17-én déli 12 órakor 22° (C) légmérséklet mellett 16° (C) talál- tam s következőleg a langyos források közé tartozik.

1823—1841-ig Várady József az akkori almási járás szol- gabirája, Algyógyról Bakonyán át Csebre, s onnan Nagy-Almásra elég járható utat készíttetett volt. Az út köäljazata helyenkint még látható, de egészben veszendőbe ment. Az ő buzgalmát ta- nusítja a Feredőnek nevezett hely is, mert a szóban forgó forrást kőmedenczébe fogatta s Nagy-Almásról nyaranta ide járt át üdülni. Akkor adta a nép a fennebbi nevet s megtartotta azt ma is, mikor hire pora sincs a Feredőnek.

VI. *A bakonyai-szoros.*

Végre Csebtől 6-6 kilométerrel alább B a k o n y a falu előtt alig 500 méternyi hosszúságban keskenyül el a völgy még egy- szer annyira, hogy a szoros nevét megérdemelje. Apró vízi mal- mok kelepelése zavarja fel a völgyyszoros csendjét s egy oldalág öblösödése annyira megragadá a nép figyelmét, hogy tál (Blider) névvel különböztetik meg, A máda-erdőfalvi mészszornak szélső hirnökei jutnak át idáig; de a kárpáti homokkőnek kell tért engedniök, mely Feredő-Gyógyig le uralkodóvá lesz.

* * *

Ime tehát ha röviden összefoglaljuk a látottakat, mindenekelőtt constataálnunk kell, hogy Algyógytól éjszakra a Fejér-Kőröst elválasztó trachyt lánczban egymástól mintegy 20 kilométer légtávolságban eredő csermelyek Pojanánál, Nagy-Almásnál, Csebnél három párhuzamos völgygyé alakulva, a melaphyr és diorit féle kőzeteken s ezek tufáin a nagy-almás-erdőfalvi-középvölgyek déli irányában kezdnek igazodni, olyképen hogy a pojanai KKL. a csebi DN-nak tart. A pojanai és nagy-almási patakok a legtávolabbi forrásoktól körülbelül 18 kilométernyire ütköznek abba a kelet-nyugati harántmészgátba, mely által a felső vidék völgyenkint megannyi medenczére különítettett el, s melyen a most már két kilométer légtávokra, közeledett patakok csatornákat nyitottak maguknak. A nyugati, vagy pojanai patak Balsától Mádáig kapja meg a legyűrődését. A középső az előbbinek utját szegő mészlánczolatallal párhuzamosan valamivel éjszakabbra elhelyezkedett cseb-erdőfalva-kis-almási mészláncznak Glodtól Erdőfalváig terjedő átmetszése után éri a délibb lánczot, hogy Erdőfalva alatt azon is áttörjön. A keleti, vagyis csebi vízer szintén két szorosan hatol át Csebkél és Bakonyánál, de azok se mélységre, se hosszúságra nem érik el az előbbi kettős szorost s a mádai hasadékokat.

Az így átszűrődő vizerek a kárpáti homokkőben rohamosan közeledve egymáshoz, Bozes faluban elébb nagy-almás-erdőfalvi és csebi, azután a helységen alól a pojana-mádai patak is összpontosul együttesen csatlakozik Algyógnál a Maroshoz.

Ime tehát az Erdélyrészi Érczhegység marosfelőli szegélyzetében egész sorát találjuk azon nyílásoknak, melyeken medencze medenczével közlekedik s rohanó patakok csörtetnek végig ép úgy, mint a Juraban a cluses, a provencci alpokban a clus* (kapu) nevű hasadékok. Az oláh föld nép is rokon elnevezésekkel él, midőn Mádán, láttuk teia (azonos a clussal, mennyiben ez is zárt jelenet) »kapu«, vagy mint Glodon »hasadék« (ruptura), majd az erdőfalviak szerint »átjáró« (párlazul) néven különbözteti meg azokat. E komor völgyszorosak, szűk völgytorkok és kapuk, nem utolsó szépségét képezik az erdélyrészi Érczhegységnek s megérdemlik, hogy a turista világ is bevonja őket érdeklődési körébe.

TÉGLÁS GÁBOR.

* A föld irta Elisée Reclus fordították Király Pál és Révész Samu I. köt. 130 lap.